

પ્રવચન નં. ૧૩૭ ગાથા- ૬૩ થી ૬૭ તા.૧૬-૧૧-૭૮ ગુરુવાર કારતક વદર

જીવ-અજીવ અધિકાર છે ને ! જીવ અહીં કોને કહેવામાં આવે, એ વાત છે. જીવ તો અનંત અનંત ગુણોથી અભેદ એ જીવ ! એમાં જેટલા રંગ, રાગને ભેદ (એ) ત્રણમાં કહી દીધું છે. ભાઈએ લઈ લીધું છે હુકમચંદજી, (એના કાવ્યમાં કહ્યું) રંગ ને રાગ ને ભેદથી ભિન્ન, એ આમાંથી (આ ગાથાઓમાંથી) કાઢ્યું. રંગમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, શરીર, વાણી, મન, કર્મ એ બધું અને રાગમાં શુભાશુભરાગ એ આવ્યું. અધ્યવસાય વગેરે અને ભેદમાં નિમિત્તના લક્ષે (જે) ભેદ પડે છે અંદર, ત્યાં લબ્ધિસ્થાન કીધાં ને ! એ ભેદથી પણ નિરાળી ચીજ છે, જીવ એને કહીએ કે જે ભેદથી (પણ) ભિન્ન છે. રાગથી ભિન્ન, રંગથી ભિન્ન (એ જીવ છે.)

જો એમ માનવામાં આવે કે સંસાર -અવસ્થામાં જીવની સાથે રંગ-રાગાદિ ભેદ સાથે તાદાત્મ્ય સંબંધ છે, એમ કોઈ કહે તો જીવ મૂર્તિક થયો, કેમ ? રંગ, રાગ ને ભેદ બધું મૂર્ત છે. એમ કહે છે અહીંયાં તો ! પુદ્ગલ કહેવા છે ને ! જીવ તો મૂર્તિક થયો અને મૂર્તિકપણું તો પુદ્ગલ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે. જો આત્માને (જીવને) રંગવાળો, રાગવાળો, ભેદવાળો માનો, તો એ લક્ષણ તો પુદ્ગલનું છે. તો જીવ મૂર્તિક લક્ષણવાળો થયો-તો આત્મા મૂર્તિક થઈ જાય છે. બહુ સૂક્ષ્મ વાત કરી છે. ભેદ પણ મૂર્ત છે એમ કહે છે. રાગ તો ભેદ દયા-દાન-વ્રત આદિનો વિકલ્પ છે. એ તો પુદ્ગલ છે-મૂર્તિક છે રૂપી છે. અજીવ છે. એનાથી જીવ તો ભિન્ન છે. એને જો મૂર્તિક કહો તો મૂર્તિક લક્ષણ તો પુદ્ગલદ્રવ્યનું છે. એટલા માટે જીવદ્રવ્ય પુદ્ગલદ્રવ્ય જ થયું, એનાથી અતિરિક્ત (ભિન્ન) કોઈ ચૈતન્યરૂપ જીવદ્રવ્ય રહ્યું નહીં-મૂર્તિકથી ભિન્ન કોઈ અરૂપી-અભેદ-ચૈતન્ય તત્ત્વ

રહું નહીં. આહાહા !

આંહી તો હજી રાગના વિકલ્પો-દયા-દાન, એને પોતાના માને ! અહીં તો ત્યાં સુધી કાલ તો આવ્યું 'તું સૂક્ષ્મ ! બેનની વાણીમાં નહીં ? જ્ઞેયનિમગ્ન ! ભાષા જુઓ એમની ! શાસ્ત્રજ્ઞાન એ પરજ્ઞેય છે એ કોઈ વસ્તુ-સ્વજ્ઞેય નથી. એને પણ અહીંયા તો મૂર્ત કહીને પુદ્ગલનું લક્ષણ કહ્યું (છે.) ભગવાન આત્મા તો અખંડ-અભેદ-જેમાં ગુણભેદેય નહીં, પર્યાય ભેદેય નહીં, રાગને રંગની તો વાતે ય શું કરવી ? કહે છે. એવો, જીવ તો અમૂર્ત પ્રભુ આત્મા (અભેદાત્મા) એને ભેદ અને રંગ-રાગવાળો માનવો તો તો રંગ, રાગ, (ભેદ) એ તો મૂર્તિકનું સ્વરૂપ છે, પુદ્ગલનું લક્ષણ છે, એ તો પુદ્ગલ થઈ ગયો આત્મા ! સૂક્ષ્મ, ભાઈરે.... એક બાજુ એમ કહેવું કે રાગ-દ્વેષ આદિ પર્યાય છે પોતાની-જીવમાં છે, નિશ્ચયથી જીવમાં છે એમ કહ્યું 'પ્રવચનસારમાં' એ પર્યાયને સિદ્ધ કરવી છે, જ્ઞેયના આત્માની પર્યાયમાં એની વાત છે, એ (પર્યાય) સિદ્ધ કરવા માટે, અહીં તો ત્રિકાળીસ્વભાવ સિદ્ધ કરવો છે. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ.. ?

જે દૈષ્ટિનો વિષય જે અભેદ ચૈતન્ય, એ અહીં સિદ્ધ કરવો છે. તેથી તે કારણે જે મૂર્તિક પુદ્ગલનું લક્ષણ છે. એ જો જીવમાં આવી જાય તો જીવ તો ચૈતન્યદ્રવ્ય રહ્યું નહીં. મોક્ષ થતાં પણ તે પુદ્ગલોનો જ મોક્ષ થયો !

ભેદને રાગ, રંગ એ જો આત્માના થઈ જાય તો તે મૂર્તિક છે, તો તો મોક્ષમાં પણ એ રહ્યાં, આવી વાત છે. અન્ય કોઈ ચૈતન્ય (સ્વરૂપ) જીવ ન રહ્યો, આ પ્રકારે સંસાર અને મોક્ષમાં, પુદ્ગલથી ભિન્ન એવો કોઈ ચૈતન્યરૂપ જીવદ્રવ્ય ન રહ્યું. (તેથી) જીવનો અભાવ થઈ જશે. રાગ, ભેદને રંગ આદિ સંહનન આદિ જો આત્માના છે એમ માનો તો આત્માનો તો અભાવ થઈ જશે !

(આહાહા !) આત્મા તો અભેદ ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન છે, એનો તો અભાવ જ થશે. કેવી વાત કરી જુઓને ! હવે અત્યારે તો એમ કહે કે વ્યવહારનયનો જે રાગાદિ છે એનું આચરણ કરવાથી અનુગ્રહ-આત્માને લાભ થાય છે. ઘણોકેર. ગૌતમ સ્વામીએ પણ વ્યવહારથી એમ કહ્યું છે એમ કહે, પણ એ તો ભેદથી સમજાવ્યું છે. એવું કહ્યું એથી કરીને, (એના) આશ્રયથી લાભ થાય ને ધર્મ થાય એમ કહ્યું છે ? વ્યવહારથી સમજાવ્યું, બીજા (ન સમજે) તેને ભેદથી સમજાવ્યું છે. જયધવલમાં ત્યાં ચિહ્ન તો પહેલેથી કર્યું છે, તે દિ'વાચ્યું, તે દિ' ત્યાં એક મેં કર્યું છે. એ તો ભેદથી સમજાવ્યા વિના, શિષ્યને સમજણમાં આવતું નથી. એ અપેક્ષાએ (ભેદથી) સમજાવ્યો, પણ એ ભેદ છે એ આશ્રય કરવાલાયક છે ને આત્માની ચીજ છે, એવું નથી. ભેદને તો અહીંયા પુદ્ગલમાં નાખી દીધા (કહી દીધા) આત્મામાં (સદા) રહેતા નથી, અભેદ એકલી રહેલી છે ચીજ (આત્મા) લોકો કંઈક કંઈક ગરબડમાં અટકી ગયા, કોઈ કાંઈક, કોઈક કાંઈ, કોઈક કાંઈ. આહાહાહા !

ભગવાન આત્મા પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ, એમા તો રંગ નહીં, રાગ નહીં ને ભેદ નહીં, એને અહીં આત્મા કહે છે અને એવો (અભેદ) આત્મા સમ્યક્દર્શનનો વિષય છે. આહાહા ! આ પ્રકારે સંસાર- મોક્ષમાં પુદ્ગલથી ભિન્ન, એવો કોઈ ચૈતન્યરૂપ જીવ દ્રવ્ય તો ન રહેવાથી, જીવનો અભાવ થઈ જશે-થઈ જાય, થઈ જાય, થઈ જશે એમ નથી કીધું. એટલા માટે માત્ર સંસાર

અવસ્થામાં જ રંગ, રાગને ભેદભાવ જીવના છે, એવું માનવાથી પણ જીવનો અભાવ થઈ જાય છે. ઝીણી વાત બહુ ભાઈ ! આહાહા ! આવો ચૈતન્ય સ્વભાવ, એને પકડવાથી તો સૂક્ષ્મ ઉપયોગ ઘણો થાય છે. સ્થૂળ ઉપયોગથી એ જાણવામાં આવતો નથી. ઘણો સૂક્ષ્મ (ઉપયોગ થાય) સૂક્ષ્મ તો ઠીક છે પણ મતિજ્ઞાનનો ઉપયોગ તો આમ બહારમાં, પરમાં જાય છે પણ ઈ નહીં, અહીંયા તો જે ઉપયોગ પોતાને પકડે એ ઉપયોગ સૂક્ષ્મ છે. આહા ! સમજાણું કાંઈ ?

આહાહા ! રંગ ને રાગ ને ભેદ વિનાની ચીજ પ્રભુ, એને પકડનારો ઉપયોગ સૂક્ષ્મ ઘણો છે, એ વિના આત્મા પકડવામાં આવતો નથી. સમ્યગ્દર્શન થાય છે(ત્યારે) સૂક્ષ્મ ઉપયોગ જ્યારે અંદરમાં જાય છે ત્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય છે. આહાહા ! એવી વાત છે ભાઈ !

દેહની ક્રિયા, વાણીની ક્રિયા એ તો જડ છે એ જડની ક્રિયા આત્મા કરે છે એમ માનવું તો આત્મા જડ થઈ ગયો ! અને રાગ એ પણ જડ અને અજીવ છે, દયા-દાન-વ્રત-ભક્તિ-પૂજા-જાત્રાના ભાવ રાગ એ તો અજીવ છે, એ અજીવ આત્માનાં થઈ જાય તો આત્મા અજીવ થઈ જાય ! સમજાણું કાંઈ ? એવી રીતે ભેદજ્ઞાનની પર્યાયના ભેદ, દર્શનની પર્યાયના ભેદ, ચારિત્ર પર્યાયના ભેદ એ ભેદ પણ પોતાનું સ્વરૂપ નથી. જો છે તો ભેદ, તો તો કાયમ રહેવાવાળા આત્મામાં (કાયમ) રહેશે, તો સિદ્ધમાં તો એ (ભેદ) છે નહીં.

(કહે છે) જો સંસાર-અવસ્થામાં (રંગ, રાગ, ભેદ) છે એમ કહો તો સંસાર અવસ્થામાં ભેદ આદિ (છે તો એ) પુદ્ગલદ્રવ્ય છે, એવું કહ્યું તો એ ભેદ પુદ્ગલ આત્માના છે તો તો એ પુદ્ગલસહિત મોક્ષમાં પુદ્ગલ રહેશે. (પુદ્ગલનો મોક્ષ થશે.) આવી વાતું છે, ઝીણી વાત બહુ ભાઈ ! આ તો સાધારણ ભાષા, એ બહુ સાદી (ભાષામાં) છે. ઈ ત્રણ શબ્દ ભાઈએ કાઢ્યા ને (કહ્યાને) ઈ આમાંથી (આ ગાથાઓમાંથી) કહ્યા છે. રંગ, રાગ ને ભેદથી ભિન્ન-નિરાલા છું. બહુ ક્ષયોપશમ ઘણો છે એનો, ભાઈહુકમચંદજી છતાં આમ માણસ નિર્માન છે ને ! ઘમંડ રહિત ! આહાહાહા !

આત્મા જે છે એને જાણવો એનું (નામ) સમ્યગ્દર્શન ! તો એ આત્મા કેવો છે ? હજી તો પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનની વાત છે, ધર્મ-ચારિત્ર- ચારિત્ર તો પછી દૂર રહી ગયું. અહીં તો પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન થાય છે તો ક્યા પ્રકારથી થાય છે ? કે સમ્યગ્દર્શનનો વિષય અભેદ-ચૈતન્યમાં ભેદ નહીં-રંગ નહીં-રાગ નહીં. રંગ રહિત, રાગ રહિત, ભેદ રહિત ! આહાહાહા ! રંગ સહિત, રાગ સહિત, ભેદ સહિત એ પુદ્ગલ છે, (સહિતને રહિત) અરે, એને ઘણું ધીરું થવું પડશે ભાઈ ! શાસ્ત્રનું જ્ઞાન છે એ પણ રૂપી છે ખરેખર, એ પુદ્ગલ છે એમ કહે છે આંહી તો, એય ? આહાહાહા ! જો પોતાનું જ્ઞાન હોય તો તો સાથે આનંદ આવે છે. આ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન તો પુદ્ગલ છે-દુઃખ છે.

શાસ્ત્રનું જ્ઞાન, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા, નવતત્ત્વની શ્રદ્ધા, પંચમહાવ્રતનો (શુભરાગ), છ કાયની દયા લીધી પણ એનો અર્થ પંચમહાવ્રતના ભાવ બધુંય પુદ્ગલ છે. એ (ભાવો) જો આત્મા થઈ જાય, તો આત્મા પુદ્ગલ થઈ જાય ! બહુ ગજબ વાત કરી છે. યથાર્થ વસ્તુનું સ્વરૂપ જ એવું છે. (શ્રોતા:- શાસ્ત્રમાં તો આવે છે કે ભગવાન સોના, કંચન વર્ણન) શાસ્ત્રમાં તો એ આવે છે (પણ) એ વસ્તુ નથી માટે એ તો શરીરના વખાણ છે. ત્યાં લીધું છે (નિશ્ચયસ્તુતિમાં)

એથી એ તો આત્મા (ની સ્તુતિ) નથી. રાજાની ઋદ્ધિ આદિના વખાણ થાય, એ રાજાના નહીં-એમ સ્તુતિમાં તો આવ્યું છે, (નિશ્ચય) સ્તુતિ-સ્તુતિ આવ્યું ને ! આ જડઈન્દ્રિયો અને ભાવેન્દ્રિયો અને ભગવાનની વાણી ને ભગવાન, એ બધાને ઈન્દ્રિયમાં નાખી દીધા છે. આહાહાહા ! અને વાણીથી જે જ્ઞાન થયું પોતાની પર્યાયમાં, એ પણ ઈન્દ્રિય છે. ગજબ વાત છે ! એ પણ અહીં તો પુદ્ગલ કહી દીધા છે. ભાઈ ? એમ માનવાથી તો જીવનો અભાવ થઈ જાય છે, શાસ્ત્રનું જ્ઞાન એ આત્માનું જ્ઞાન, એમ (માનનારને) માનવાથી જીવનો અભાવ થઈ જાય છે. આહાહા ! દયા-દાન-વ્રત-ભક્તિના ભાવ એ જીવના (આત્માના) ભાવ છે તો (તેવી માન્યતાથી) જીવનો અભાવ થઈ જશે. માર્ગણા (સ્થાન) લીધું ને ! જ્ઞાન માર્ગણા, દર્શન માર્ગણા, સંયમ માર્ગણા, એવી માર્ગણામાં (આત્માને) શોધવાથી, તો પર્યાયમાં છે એ માર્ગણા, (પરંતુ માર્ગણાના ભેદ) એ પુદ્ગલ પરિણામ છે. એમ કહે છે. જ્ઞાનના પાંચ ભેદ ત્રણ અજ્ઞાનના એ (આઠ) ભેદ ઉપર લક્ષ જશે તો રાગ થશે, એ (રાગ) પુદ્ગલની અવસ્થા એમ દર્શન (ના ભેદ) સમ્યક્દર્શન, ક્ષાયિકદર્શન, ઉપશમદર્શન, ક્ષયોપશમ એવા ભેદ એને કહે છે. પુદ્ગલનાં પરિણામ ! આહા ! આ ત્રણમાં રંગ, રાગને ભેદમાં તો ઘણું સમાડી દીધું છે. સંતોની ગંભીર ભાષા, ઘણી ગૂઢ ! ગૂઢ ! આહાહાહા ! યથાર્થ !

આવું ' ... જ્ઞાન પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે... ' શું કહ્યું ઈ ? આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ દ્રવ્ય છે, એના તરફનો અનુભવ કરતાં પર્યાયમાં સામાન્યપણું એટલે જ્ઞેયોના આકારના ભેદથી ખંડ થાય છે, તે ખંડ ન થતાં, જ્ઞાનાકારનો જ્ઞાનસ્વભાવ પર્યાયમાં પ્રગટ થાય, તેને જ્ઞાનનો અનુભવ, તેને જૈનશાસન તેને સમકિત અને સમ્યક્જ્ઞાન કહે છે. આહા...હા... ! આટલું બધું... ! છે ને ' ... ત્યારે જ્ઞાન પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે... ' જ્ઞાનમાત્રનો અનુભવ કરતાં, સંયોગી ચીજથી લક્ષ છોડી અને અંદર દયા, દાન કે વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધના ભાવ તેનું પણ લક્ષ છોડી, એક સમયની પર્યાયને ત્રિકાળી જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફ ઝુકાવતાં, પર્યાયમાં સામાન્ય જ્ઞાન એટલે કે પર જ્ઞેયના આકારનો મિશ્રભાવ ન આવતાં, એકલો જ્ઞાનનો ભાવ આવે, એને અહીંયા સામાન્ય જ્ઞાન કહે છે. આહા..હા... ! એ સામાન્ય જ્ઞાનનો અનુભવ આવવો એનું નામ જૈનશાસન, જૈનધર્મ, અનુભૂતિ અને મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત ત્યારથી થાય છે. સમજાય છે ? ઝીણી વાત છે ! આહા..હા... !

(સમયસાર દોહન - પૂ. ગુરુદેવશ્રીના નાઈરોબીના પ્રવચન પાના નં. ૧૬૯-૧૭૦)

ગાથા - ૬૫-૬૬

एवमेतत् स्थितं यद्वर्णादयो भावा न जीव इति-

एकं च दोष्णि त्रिणि य चत्वारि य पंच इंदिया जीवा ।

बादरपज्जत्तिदरा पयडीओ णामकम्मस्स ॥ ६५ ॥

एदाहि य णिव्वत्ता जीवद्धाणा उ करणभूदाहिं ।

पयडीहिं पोग्गलमइहिं ताहिं कहां भण्णदे जीवो ॥ ६६ ॥

एकं वा द्वे त्रीणि च चत्वारि च पञ्चेन्द्रियाणि जीवाः ।

बादरपर्याप्तेतराः प्रकृतयो नामकर्मणः ॥ ६५ ॥

एताभिश्च निर्वृत्तानि जीवस्थानानि करणभूताभिः ।

प्रकृतिभिः पुद्गलमयीभिस्ताभिः कथं भण्यते जीवः ॥ ६६ ॥

निश्चયતઃ કર્મકરણયોરભિન્નત્વાત્ યદ્દેન ક્રિયતે તત્તદેવેતિ કૃત્વા, યથા કનકપત્રં કનકેન ક્રિયમાણં કનકમેવ, ન ત્વન્યત્, તથા જીવસ્થાનાનિ બાદરસૂક્ષ્મૈકેન્દ્રિયદ્વિત્રિચતુઃપઞ્ચેન્દ્રિયપર્યાપ્તાપર્યાપ્તાભિધાનાભિઃ પુદ્ગલમયીભિઃ નામકર્મ-પ્રકૃતિભિઃ ક્રિયમાણાનિ પુદ્ગલ એવ, ન તુ જીવઃ । નામકર્મપ્રકૃતીનાં પુદ્ગલમયત્વં યાગમ-પ્રસિદ્ધં દૃશ્યમાનશરીરાદિમૂર્તકાર્યાનુમેયં ચ । એવં ગન્ધરસસ્પર્શરૂપશરીરસંસ્થાન-સંહનનાન્યપિ પુદ્ગલમયનામકર્મપ્રકૃતિનિર્વૃત્તત્વે સતિ તદવ્યતિરેકાજ્જીવસ્થાનૈ-રેવોક્તાનિ । તતો ન વર્ણાદયો જીવ ઇતિ નિશ્ચયસિદ્ધાન્તઃ ।

આ રીતે એ સિદ્ધ થયું કે વર્ણાદિક ભાવો જીવ નથી, એમ હવે કહે છે:-

જીવ એક-દ્વિ-ત્રિ-ચતુર્-પંચેન્દ્રિય, બાદર, સૂક્ષ્મ ને

પર્યાપ્ત આદિ નામકર્મ તણી પ્રકૃતિ છે ખરે. ૬૫.

પ્રકૃતિ આ પુદ્ગલમયી થકી કરણરૂપ થતાં અરે,

રચના થતી જીવસ્થાનની જે, જીવ કેમ કહાય તે ? ૬૬.

ગાથાર્થઃ- [એકં વા] એકેન્દ્રિય, [દ્વે] દ્વીન્દ્રિય, [ત્રીણિ ચ] ત્રીન્દ્રિય, [ચત્વારિ ચ] ચતુરિન્દ્રિય, [પઞ્ચેન્દ્રિયાણિ] પંચેન્દ્રિય, [બાદરપર્યાપ્તેતરાઃ] બાદર, સૂક્ષ્મ, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત [જીવાઃ] જીવો-એ [નામકર્મણઃ] નામકર્મની [પ્રકૃતયઃ] પ્રકૃતિઓ છે; [એતાભિઃ ચ] આ [પ્રકૃતિભિઃ] પ્રકૃતિઓ [પુદ્ગલમયીભિઃ તાભિઃ] કે જેઓ પુદ્ગલમય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તેમના વડે [કરણભૂતાભિઃ] કરણસ્વરૂપ થઈને [નિર્વૃત્તાનિ] રચાયેલાં [જીવસ્થાનાનિ] જે જીવસ્થાનો (જીવસમાસ) છે તેઓ [જીવઃ] જીવ [કથં] કેમ [ભણ્યતે] કહેવાય ?

ટીકા:-નિશ્ચયનયે કર્મ અને કરણનું અભિન્નપણું હોવાથી, જે જેના વડે કરાય છે (-થાય છે) તે તે જ છે- એમ સમજીને (નિશ્ચય કરીને), જેમ સુવર્ણનું પાનું સુવર્ણ વડે કરાતું (-થતું) હોવાથી સુવર્ણ જ છે, બીજું કાંઈ નથી, તેમ જીવસ્થાનો બાદર, સૂક્ષ્મ, એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નામની પુદ્ગલમયી નામકર્મની પ્રકૃતિઓ વડે કરાતાં (-થતાં) હોવાથી પુદ્ગલ જ છે, જીવ નથી. અને નામકર્મની પ્રકૃતિઓનું પુદ્ગલમયપણું તો આગમથી પ્રસિદ્ધ છે તથા અનુમાનથી પણ જાણી શકાય છે કારણ કે પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવતા શરીર આદિ જે મૂર્તિક ભાવો છે તે કર્મપ્રકૃતિઓનાં કાર્ય હોવાથી કર્મપ્રકૃતિઓ પુદ્ગલમય છે એમ અનુમાન થઈ શકે છે.

એવી રીતે ગંધ, રસ, સ્પર્શ, રૂપ, શરીર, સંસ્થાન અને સંહનન-તેઓ પણ પુદ્ગલમય નામકર્મની પ્રકૃતિઓ વડે રચાયાં (-બન્યાં) હોવાથી પુદ્ગલથી અભિન્ન છે; તેથી, માત્ર જીવસ્થાનોને પુદ્ગલમય કહેતાં, આ બધાં પણ પુદ્ગલમય કહ્યાં સમજવાં. માટે વર્ણાદિક જીવ નથી એમ નિશ્ચયનયનો સિદ્ધાંત છે.

ગાથા ૬૫-૬૬ ઉપર પ્રવચન

એ પ્રકારે આ સિદ્ધ થયું કે રંગ, રાગ અને ભેદ જીવ નહીં. એ હવે કહે છે.

एकं च दोग्धिण तिष्णि च चतारि य पंच इंदिया जीवा
 वादस्पज्जत्तिदरा पयडीओ णामकम्मस्स ॥ ६५ ॥
 एदाहि य णिव्वता जीवढाणा उ करणभूदाहिं
 जयडीहिं णोग्गलमइहिं ताहिं कहं भण्णदे जीवो ॥ ६६ ॥

અહીં જીવઠાણા નાખે છે (કહે છે), હવે જીવસ્થાન પણ પુદ્ગલ છે, જીવસ્થાન, માર્ગણાસ્થાન એ પુદ્ગલ છે (આહા !) જીવસ્થાન, ગુણસ્થાન પુદ્ગલ છે. અહીં પાધરો દાખલો એ આપ્યો. હરિગીત.

જીવ એક-દ્વિ-ત્રિ-ચતુર-પંચેન્દ્રિય, બાદર, સૂક્ષ્મને
 પર્યાપ્ત આદિ નામકર્મ તણી પ્રકૃતિ છે ખરે. ૬૫
 પ્રકૃતિ આ પુદ્ગલમયી થકી કરણરૂપ થતા અરે,
 રચના થતી જીવસ્થાનની જે, જીવ કેમ કહાય તે? ૬૬

ટીકા:- નિશ્ચયનયથી કર્મ અને કરણનું અભિન્નપણું હોવાથી -કાર્યને કરણની અભિન્નતા હોવાથી, કરણ નામ સાધન અને કર્મ નામ કાર્ય, કર્મ (કાર્ય) ને કરણની અભિન્નતા હોવાથી- જે જેના વડે કરાય છે તે તે જ છે- એમ સમજીને નિશ્ચય કરીને, જેમ સુવર્ણનું પાનું સુવર્ણ વડે કરાતું (-થતું) હોવાથી સોનાનું પાંદડું પત્ર, સોનાથી જ કરાય છે. પત્ર સુવર્ણપત્ર સુવર્ણથી, સુવર્ણપત્ર હો, સુવર્ણનું પાનું પત્ર સુવર્ણથી કરાતું હોઈ સુવર્ણ જ છે. સુવર્ણથી પાનું થયું તો તે સુવર્ણ જ છે. બીજું કાંઈ નથી, તેમ જીવસ્થાનો બાદર, સૂક્ષ્મ, એકેન્દ્રિય, દ્વિન્દ્રિય, ત્રિન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નામની પુદ્ગલમયી નામકર્મની પુદ્ગલમયી

નામકર્મની પ્રકૃતિ હો, પુદ્ગલની એમ નહીં. પુદ્ગલમયી નામકર્મની પ્રકૃતિઓ વડે કરાતાં હોવાથી પુદ્ગલ જ છે, જીવ નથી. ચૌદ ભેદ પુદ્ગલ જ છે. એકેન્દ્રિય-બેઈન્દ્રિય-ત્રણઈન્દ્રિય-ચોઈન્દ્રિય-પંચેન્દ્રિય, સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત એ ચૌદ, ચૌદેય પુદ્ગલ છે. પર્યાપ્ત ને અપર્યાપ્ત જીવ, જીવ નથી. પુદ્ગલમયી નામકર્મની પ્રકૃતિ કરણ થઈને એ કર્મ એટલે કાર્ય થયું એ કારણથી એ પુદ્ગલ જ છે. શું કહ્યું ? સમજાણું કાંઈ.. ?

નામકર્મ કરણ છે સાધન છે, એનાથી (થયેલ) આ ચૌદ ભેદ કાર્ય છે. તો કરણથી (જે સાધનથી) કાર્ય થયું (અભિન્નતા હોવાથી) એ પુદ્ગલ જ થયા, નામકર્મ પુદ્ગલ છે તો (એ) ભેદ પુદ્ગલથી થયા, ન્યાંથી ઉપાડ્યું છે. જીવસ્થાનો થી (કહ્યું છે) જીવ, જીવસ્થાન નથી. જીવ ભગવાન આત્મા, એ જીવસ્થાનમાં નથી. હવે જીવના (જે, જે) પ્રકાર ભેદમાં એ જીવ નહીં. એથી તો આ દૈષ્ટાંત લીધું કે નામકર્મ (પ્રકૃતિ) કરણ થઈને સાધન થઈને એ પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્તનું કાર્ય થયું છે. એ તો પુદ્ગલ છે- નામકર્મ પુદ્ગલ છે તો એનું કાર્ય પણ પુદ્ગલ છે, જીવ નહીં.

નામકર્મની પ્રકૃતિઓને પુદ્ગલમયતા આગમથી પ્રસિદ્ધ છે, પુદ્ગલમયતા પુદ્ગલમય આગમથી પ્રસિદ્ધ છે. નામકર્મ છે ને પુદ્ગલ જડ આગમથી પ્રત્યક્ષ પ્રસિદ્ધ છે, (એ) પુદ્ગલ છે, એને જાણવાથી (અનુભૂતિથી) પુદ્ગલ છે, અનુમાનથી પણ જાણવામાં આવે છે. કેમ કે પ્રત્યક્ષ દેખાય-દેખાવાવાળા શરીર આદિ આ રહ્યું છે એ મૂર્તિક છે. તો એ કર્મ-પ્રકૃતિઓનું કાર્ય છે-જડનું કાર્ય છે.

આહા ! બાદરપણું, સૂક્ષ્મપણું, એકેન્દ્રિયપણું, બેઈન્દ્રિયપણું, પંચેન્દ્રિયપણું, પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત (આદિ પ્રકાર) એ તો પુદ્ગલ પ્રત્યક્ષ છે. એ પુદ્ગલનું કાર્ય છે, પ્રત્યક્ષ દેખાય એવું શરીર આદિ મૂર્તિકભાવ છે. એથી કર્મપ્રકૃતિઓનું કાર્ય છે. એથી કર્મપ્રકૃતિ પુદ્ગલમયી છે- પુદ્ગલમય છે (માત્ર) પુદ્ગલ છે એમ નહીં. ત્રણ વાર કહ્યું-પુદ્ગલમયપણું-પુદ્ગલમયતા ત્રણવાર આવ્યું.

એવું અનુમાન થઈ શકે છે, અનુમાન થઈ શકે છે, અને પ્રકૃતિ જડ છે તો એનું કાર્ય જડ-પુદ્ગલમય, એ પણ સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રકારે ગંધ, રસ, સ્પર્શ, રૂપ, શરીર, સંસ્થાન, સંહનન (હાડકાં) એ પુદ્ગલમય, નામકર્મની પ્રકૃતિઓ દ્વારા રચિત (-રચાયેલા) હોવાથી પુદ્ગલથી અભિન્ન છે.

એ પુદ્ગલ એમય છે, એટલા માટે માત્ર જીવસ્થાનોને પુદ્ગલમય કહ્યા છતાં આ બધાને પણ પુદ્ગલમય સમજવા જોઈએ, આ ઉપરનો શબ્દ, એટલા માટે વર્ણાદિક જીવ નથી, એ નિશ્ચયનયનો સિદ્ધાંત છે. લ્યો ! આ તો નિશ્ચયનયનો સિદ્ધાંત (કહ્યો !) ઓલા કહે નિશ્ચયનય સિદ્ધને હોય. આહાહા ! બહુ ફેર આખો ! વસ્તુ સ્થિતિ એવી છે. ત્યાં કહ્યું તેના પાછા વખાણ કર્યા લોકોએ બધાએ-વ્યવહાર સાધકને હોય ને નિશ્ચય હોય જ નહીં, નિશ્ચય તો સિદ્ધને હોય (આવી પ્રરૂપણા !) અહીં તો કહે છે કે નિશ્ચયનયથી આ હોય નહીં, સમ્યગ્દર્શન પણ આ નિશ્ચયના આશ્રયથી-સ્વભાવના આશ્રયે થાય છે. એ નિશ્ચય છે. શુદ્ધનય આવ્યું ને ૧૧મી ગાથામાં-શુદ્ધનયને આશ્રયે-નિશ્ચયનયને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન થાય છે. (ત્યાં) શુદ્ધનય લીધો છે, શુદ્ધનય કહો કે નિશ્ચય(નય)-પરમ નિશ્ચય. તો તો અહીં સમ્યગ્દર્શન થાય છે એ જ

શુદ્ધનય નામ પરમ આત્મસ્વભાવના આશ્રયે થાય છે, એ શુદ્ધનયનો વિષય છે અગીયારમી (ગાથા)માં કહ્યું છે ને! 'વવહારોડભુદત્થો ભુદત્થો દેસિદો દુ સુદ્ધણઓ' ભૂતાર્થ છે તે શુદ્ધનય છે. (વ્યવહારનય અભૂતાર્થ) એ શુદ્ધનય છે ત્રિકાળીવસ્તુ છે એ શુદ્ધનય છે એમ કહેવું છે. પછી લીધું ત્રીજું પદ 'ભુદત્થમસ્સિદો ખલુ સમ્માદિઠ્ઠી હવદિ જીવો' લીધું પણ પહેલું તો એ કે જે ત્રિકાળીવસ્તુ છે એ જ નિશ્ચયનય છે અને એ જ શુદ્ધનય છે. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ? ઝીણો વિષય બહુ, ગજબ કર્યું છે ! સાદી ભાષામાં કેટલી ગંભીરતા ! આવ્યું ને ઈ શ્લોક છે આડત્રીસ.

અહીં આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે.

શ્લોક - ૩૮

(ઉપજાતિ)

નિર્વર્ત્યતે येन यदत्र किञ्चित्
तदेव तत्स्यान्न कथश्चनान्यत् ।
रुक्मेण निर्वृतमिहासिकोशं
पश्यन्ति रुकमं न कथश्चानासिम् ॥ ३८ ॥

શ્લોકાર્થ:- [येन]જે વસ્તુથી [अत्र यद किञ्चित् निर्वर्त्यते] જે ભાવ બને, [तत्] તે ભાવ [तद् एव स्यात्] તે વસ્તુ જ છે [कथच्चन] કોઈ રીતે [अन्यत् न] અન્ય વસ્તુ નથી; [इह] જેમ જગતમાં [रुक्मेण निर्वृतम् असिकोशं] સોનાથી બનેલા મ્યાનને [रुकमं पश्यन्ति] લોકો સોનું જ દેખે છે, [कथच्चन] કોઈ રીતે [न असिम्] (તેને) તરવાર દેખતા નથી.

ભાવાર્થ :- વર્ણાદિક પુદ્ગલથી બને છે તેથી પુદ્ગલજ છે, જીવ નથી. ૩૮.

શ્લોક ૩૮ ઉપર પ્રવચન

નિર્વર્ત્યતે येन यदत्र किञ्चित्
तदेव तत्स्यान्न कथश्चनान्यत् ।
रुक्मेण निर्वृतमिहासिकोशं
पश्यन्ति रुकमं न कथश्चानासिम् ॥ ३८ ॥

આહાહા ! જે વસ્તુથી જે ભાવ બને - જે વસ્તુથી જે ભાવ બને, તે વસ્તુથી તે ભાવ તે વસ્તુ જ છે. કોઈ રીતે અન્ય વસ્તુ નહીં. -કોઈપણ પ્રકારે અન્ય વસ્તુ નથી. એમ કહે છે. જેમ જગતમાં સોનાથી બનેલા (નિર્મિત થયેલા) મ્યાનને -સોનાથી મ્યાન થયું છે સોનાનું મ્યાન અને લોકો સુવર્ણ જ દેખે છે- સોનાના મ્યાનને સોના તરીકે દેખે છે, એમાં તલવાર રહી છે એને-તલવારને સોનામય દેખતા નથી. તલવાર ભિન્ન છે. સોનાનું મ્યાન ભિન્ન છે. આહાહા !

એવી રીતે રંગ, રાગ ને ભેદ એ પુદ્ગલથી થયા છે, એનાથી ભગવાન તો ભિન્ન છે. એમ કહે છે. ઇ તલવાર જેમ સોનાના મ્યાનમાં ભિન્ન છે (એમ આત્મા ભિન્ન છે.)

સોનાનું મ્યાન લોકો સોનાને દેખે છે, સોનાના મ્યાનને દેખે છે (ત્યારે પણ લોકો) તલવારને (સોના તરીકે) નથી જોતા, એમ જ ભેદ, રંગ ને રાગ એ પુદ્ગલકર્મથી થયા છે, તો એને પુદ્ગલ (તરીકે) દેખે છે. ભેદ, રંગ ને રાગથી ભિન્ન અભેદને (જીવને) નથી દેખતા, અભેદ-તલવાર જેમ (મ્યાનથી) ભિન્ન છે એમ અભેદ (આત્મા) રંગ, રાગ ને ભેદથી ભિન્ન છે. હવે વાણિયાને આવો નિર્ણય કરવા વખત મળે નહીં, સંસાર આડે ! (શ્રોતા:- વાણિયા જ સાંભળવા આવે છે ને !) વાણિયાને (જૈનધર્મ) મળ્યો છે ને અત્યારે તો !

શું કહ્યું ? કે મ્યાનમાં -સોનાનું મ્યાન છે તો લોકો મ્યાનને સોનાનું છે એમ જુએ છે, તલવારને નથી જોતા, સોનાની તલવાર છે એમ કહે છે પણ એ સોનાની તલવાર છે ? (ના) એવી રીતે ભગવાન આત્મા એને ભેદ, રંગ ને રાગ એ સોનાનું મ્યાન છે એ રીતે છે, એ પુદ્ગલના છે, પુદ્ગલથી થયા છે માટે પુદ્ગલ છે. એને આત્મા છે એવું નથી દેખતા. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ? સૂક્ષ્મ ભારે ભાઈ ! એક એક ગાથા ! સોનાની તલવારને લોકો સોનું છે (એમ) દેખે છે, તલવારને (સોનાની છે) એમ નથી જોતા, એમ આત્મામાં જે રંગ, રાગ ને ભેદ દેખાય છે એ પુદ્ગલ છે ને જેમ મ્યાનથી તલવાર ભિન્ન છે એમ આત્મા પુદ્ગલથી (રંગ, રાગ ને ભેદથી) ભિન્ન છે. કહો દેવીલાલજી ! આવી વાત ક્યાં છે ? આ પરમ સત્ય- આત્મખ્યાતિ છે ને આ ટીકાનું નામ ! આહાહા !

ભેદ, રંગ ને રાગ એ સોનાના મ્યાનની જેમ, તેને મ્યાન તો સોનાનું છે (એમ લોકો) દેખે છે, ઇ તલવાર છે સોનાની એમ નહીં. આહાહા ! એમ ભેદ, રંગ ને રાગ પુદ્ગલના છે, એ પુદ્ગલના છે એમ દેખે છે, એનાથી ભગવાન આત્મા ભિન્ન (છે એને લોકો) નથી દેખતા, (પરંતુ) આ આત્માના છે ભેદ આદિ એમ નથી જોતા. આવી વાતું ઝીણી, અરે ! કેટલું.... યોગ્યતા કેટલી અંદર જોઈએ !

કહે છે સોનાના મ્યાનને કોઈ તલવાર સોનાની કહે છે એ તો વ્યવહાર-ઉપચાર છે, એ વસ્તુ નહીં. એવી રીતે ભગવાન આત્મામાં, શરીર-વાણી-મન, રંગ, રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ અને ભેદ એ પુદ્ગલથી બન્યા છે તેથી પુદ્ગલના છે એમ દેખે છે, જીવના છે એવું નથી. આવી વાતું છે હવે ક્યાં પહોંચવું ભાષા એવી આવે શાસ્ત્રમાં એકેન્દ્રિયજીવ, બેઈન્દ્રિયજીવ, પર્યાપ્તજીવ, અપર્યાપ્તજીવ, જુઓ ! એ જીવ નથી. ઇ કાયના જે જીવ (કહ્યાં છે એ) જીવ નહીં, જીવ તો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે કે નહીં અંદર ? આહાહા ! હજી તો અહીં નવતત્ત્વમાં જીવતત્ત્વ કેવું છે, એની આ વાત ચાલે છે. આહાહા !

એ જીવતત્ત્વને, ભેદ, રંગ ને રાગથી જાણો તો એ પુદ્ગલ છે એમ કહે છે. ભગવાન તો એનાથી નિરાળો-ભિન્ન છે. વર્ણાદિ પુદ્ગલ રચિત છે. ભેદ, રંગ ને રાગ પુદ્ગલરચિત છે એટલા માટે એ પુદ્ગલ જ છે, જીવ નહીં.

(હવે) બીજો કળશ, ૩૮ હવે આમાં તો ગુણસ્થાનનેય ભેગાં નાખ્યાં છે, તો ઓલામાં તો ત્રણેય આવ્યા પણ.... કળશ અગણચાલીશ.

શ્લોક - ૩૯

(ઉપજાતિ)

વર્ણાદિસામગ્ર્યમિદં વિદન્તુ
 નિર્માણમેકસ્ય હિ પુદ્ગલસ્ય ।
 તતોઽસ્તિત્વદં પુદ્ગલ એવ નાત્મા
 યતઃ સ વિજ્ઞાનઘનસ્તતોઽન્યઃ ॥૩૧॥

શ્લોકાર્થ:- અહો જ્ઞાની જનો! [ઇદં વર્ણાદિસામગ્ર્યમ્] આ વર્ણાદિક ગુણસ્થાનપર્યંત ભાવો છે તે બધાય [એકસ્ય પુદ્ગલસ્ય હિ નિર્માણમ્] એક પુદ્ગલની રચના [વિદન્તુ] જાણો; [તતઃ] માટે [ઇદં] આ ભાવો [પુદ્ગલઃ એવ અસ્તુ] પુદ્ગલ જ હો, [ન આત્મા] આત્મા ન હો; [યતઃ] કારણકે [સઃ વિજ્ઞાનઘનઃ] આત્મા તો વિજ્ઞાનઘન છે, જ્ઞાનનો પુંજ છે, [તતઃ] તેથી [અન્યઃ] આ વર્ણાદિક ભાવોથી અન્ય જ છે. ૩૯

શ્લોક - ૩૯ ઉપર પ્રવચન

વર્ણાદિસામગ્ર્યમિદં વિદન્તુ
 નિર્માણમેકસ્ય હિ પુદ્ગલસ્ય ।
 તતોઽસ્તિત્વદં પુદ્ગલ એવ નાત્મા
 યતઃ સ વિજ્ઞાનઘનસ્તતોઽન્યઃ ॥૩૧॥

અહો જ્ઞાની જનો ! આ વર્ણાદિકથી લઈને પુદ્ગલ, ગુણસ્થાનપર્યંત, ૨૯ બોલ આવ્યાને અંદર (ગાથા-૫૦ થી ૫૫) -બધું આવી ગયું, ગુણસ્થાન છેલ્લે-આખિર છે પહેલું વર્ણ છે-પહેલો વર્ણ છે. રંગ (પહેલું છે) આખિર (છેલ્લે) ગુણસ્થાન, ૨૯ બોલ આવી ગયા. (એમાં) શુભરાગ આવ્યો, સંયમલબ્ધિના ભેદ આવ્યા. હે જ્ઞાની જનો ! એ રંગ, રાગ ને ભેદ ગુણસ્થાનપર્યંત આદિ એ સમસ્તને એક પુદ્ગલની જ રચના જાણો, એ માર્ગાણાસ્થાન, જીવસ્થાન, ગુણસ્થાન એ પુદ્ગલની રચના જાણો, ભગવાન એમાં આવ્યો નથી. ચૈતન્યભગવાન એમાં આવ્યો નથી. ભેદમાં આવ્યો નથી- રંગમાં આવ્યો નથી- રાગમાં આવ્યો નથી. છે ? (શ્રોતા:- શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમેં પૂરબ પશ્ચિમકા ફેર હૈ !) ફેર છે ને ! એ તો જાણકપર્યાય છે, એ તો પર્યાયની-સ્વની અપેક્ષાએ નિશ્ચય કહું બાકી ત્રિકાળની અપેક્ષાએ એ ભેદ, વાસ્તવિક-અભેદની અપેક્ષાએ તો એ (ભેદને) પુદ્ગલના કઠ્ઠા-પુદ્ગલ કઠ્ઠા.

એક બાજુ તો એમેય કહે, ભેદ છે એ એમાં છે-જીવના છે, ભેદસ્વરૂપ જ છે. જ્ઞાનના પાંચ ભેદ આવે છે ને ! તો એનું જ્ઞાન કરાવવું છે, ભેદનું પણ અભેદની દૈષ્ટિ (જેમને) થઈ, એને જ્ઞાન કરાવવું છે. અને આંહી તો પહેલી હજી અભેદદૈષ્ટિ કરાવવી છે. ભગવાન આત્મા, એક સમયમાં રંગ, રાગ ને ભેદથી નિરાળો છે. એને અહીં આત્મા કહેવામાં આવે છે. ત્યાં એ શબ્દ પડ્યો છે

ત્યાં, 'જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવી' (પદમાં) નિરાળો છે અને પછી અખંડ પૂર્ણ, એક છે એમ કહે છે. ભાઈએ સારુ કર્યું હુકમચંદ્રજીએ, એ આની (આ ગાથાઓની) શૈલી લીધી છે. રંગ, ગંધ, (આદિથી) માંડીને ગુણસ્થાનપર્યંત એટલે ૨૮ બોલ, ૫૦ થી ૫૫ ગાથા.

એ સમસ્ત-બધાય “એકસ્ય પુદ્ગલસ્ય હિ નિર્માણમ્”- આવ્યું દેખો ! એક પુદ્ગલની રચના જાણો- એક પુદ્ગલની જ રચના, આત્માની કાંઈ રચના નહીં કહે છે, કેટલું ચોખ્ખું કરી નાખ્યું છે. એ ગુણસ્થાન, માર્ગજ્ઞાસ્થાન, જીવસ્થાન, રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ એ (બધુંય) એક પુદ્ગલની રચના જાણો ! આહાહાહા ! આવી વાત છે. આખો જુદો જ્ઞાયક અભેદ ! આહાહા !

એક પુદ્ગલસ્ય હી, 'હી' પાછો-પાછો, શબ્દ તો એ છે એક પુદ્ગલની રચના જાણો, પણ આ પાઠમાં તો (કહે છે) “એકસ્ય પુદ્ગલસ્ય 'હી'” - આમ 'હી' પર જોર છે. એક પુદ્ગલની રચના એટલું આવ્યું પણ આમાં તો કહે છે કે એક પુદ્ગલની 'જ' નિર્માણ-રચના (છે) - નિશ્ચય, આ પુદ્ગલની 'જ' -એકાંત, કથંચિત્ પુદ્ગલની ને કથંચિત્ જીવની (રચના એમ નહીં) શું શૈલી ! “એકસ્ય પુદ્ગલસ્ય” પાછું એમ, “એકસ્ય પુદ્ગલસ્ય હી નિર્માણમ્”- રચના ગુણસ્થાન, માર્ગજ્ઞાસ્થાનની એક જ-પુદ્ગલ જ એની રચના છે. આહાહા !

આમ ગાથામાં (કળશમાં) જોઈએ તો સાધારણ લાગે પણ કળશમાં કેટલું (રહસ્ય) ભર્યું છે, અંદર. ઓહોહો ! છે ? (શ્રોતા:- આમાં સ્યાદ્વાદને દોષ નહીં લાગે ?) સ્યાદ્વાદ ! અહીં સ્યાદ્વાદ, કહ્યું ને ! નિશ્ચયથી આ, ને પર્યાયમાં છે એટલે વ્યવહાર કહ્યો ! (એ તો બધુંય વ્યવહારનું) એ સ્યાદ્વાદ્ પણ આ નિશ્ચય જેને થયો (પ્રગટયો) એને પર્યાયનું જ્ઞાન સાચું થાય છે. (આ) સમ્યક્ એકાંત !

આહાહા ! સમ્યક્ અનેકાંત પણ સમ્યક્ એકાંત સિવાય, (નિજપદની પ્રાપ્તિ સિવાય) અભેદ સમ્યક્ એકાંત જ છે - એ સમ્યક્એકાંત છે, એનું (દ્રવ્યનું) જ્ઞાન થવાથી પર્યાયમાં રાગાદિ છે. એનું જ્ઞાન થઈ જાય છે. અનેકાંતિક રીતે સમ્યક્ એકાંતનું જ્ઞાન થયું તો એમાં અનેકાંતનું જ્ઞાન થઈ ગયું. આહાહા ! પણ પહેલા આ સમ્યક્એકાંતનું જ્ઞાન નથી એને પર્યાયમાં રાગ છે. આ પર્યાય મારી એવું જ્ઞાન ક્યાં છે ? વ્યવહાર જ્ઞાન એને ક્યાંથી આવ્યું ?

એ સમસ્તનું રંગથી માંડીને ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અધ્યવસાય, સંહનન, સંસ્થાન, શુભપરિણામ, ગુણ (સ્થાન), સંકલેશ પરિણામ એ બધા જીવના નિવૃત્તિસ્થાન, લબ્ધિ (સ્થાન) આદિ એ પુદ્ગલ -એક જ પુદ્ગલની રચના જાણો. આ નિશ્ચયનયનો સિદ્ધાંત છે- પરમ શુદ્ધનય ! એક પુદ્ગલની રચના જાણો. એટલા માટે આ ભાવ પુદ્ગલ જ- અવસ્તુ, પુદ્ગલ એ પુદ્ગલ જ હો, એ વસ્તુ પુદ્ગલ, પુદ્ગલ જ હો ! આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ? કેટલું સ્પષ્ટ ! આચાર્ય પાછા હોં અમૃતચંદ્રાચાર્ય ટીકા પોતે કરી ને પાછા ટીકા ઉપર કળશ રચ્યા !

નિયમસારમાં તો ક્ષાયિકભાવ ક્ષયોપશમ આદિને પરદ્રવ્ય કહી દીધા છે. ત્રિકાળી જ્ઞાયકભાવમાં એ (ભાવો) નથી. એ અપેક્ષાએ જીવમાં છે નહીં. ક્ષાયિકભાવ જીવમાં છે નહીં. ગુણસ્થાન, માર્ગજ્ઞાસ્થાન, માર્ગજ્ઞાસ્થાનની તો વાત ક્યાં ? આને ત્યાં (ક્ષાયિકભાવને) પરદ્રવ્ય કહ્યા છે, એમ મારું કહેવું છે. (આચાર્યદેવ કહે છે) એ લક્ષણ જીવમાં છે નહીં એ તો

ઠીક, પણ ક્ષાયિકભાવ ને ક્ષયોપશમભાવને ઉપશમને પરદ્રવ્ય કહ્યા, સ્વદ્રવ્ય ભગવાન અખંડાનંદ અભેદને (શ્રોતા:- કુંદકુંદાચાર્યદેવની વાતમાં અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ તથા પદમપ્રભમલધારીદેવે પુષ્ટિ કરી છે.) બધાએ એક જ કહ્યું છે ને ! પદ્મનંદીએ કહ્યું છે એ નિશ્ચય ને વ્યવહાર નાખ્યો. ‘જો પરસ્પાણં અપ્પાણં અબદ્ધઅપ્પાણં’ – એમ નાખ્યું (– કહ્યું છે) (ઓહો !) આચાર્યો – દિગમ્બર (આચાર્યો) ગમે તે આચાર્ય, એણે તો એક જ સિદ્ધાંત જે સિદ્ધ કર્યો છે એ બધાએ કર્યો છે. ક્યાંક વ્યવહારથી ભલે વાત કરી હોય પણ (એ તો) વ્યવહારથી જાણવા માટે કરી હોય, આશ્રય કરવા માટે એમ નહીં, ત્યાં પદ્મનંદીમાં તો વ્યવહારને પૂજ્ય કહ્યો છે, વ્યવહારથી વ્યવહાર પૂજ્ય, કારણ કે દેવ-ગુરુ- શાસ્ત્ર ભગવાન સાક્ષાત્ છે એ પૂજ્ય વ્યવહારથી ન હોય તો પૂજ્યપણું રહેતું નથી. ભગવાન વ્યવહારથી વ્યવહાર પૂજ્ય છે, નિશ્ચયથી નહીં. આહાહા !

આહા ! તો કેવો છે આત્મા ? (કહે છે કે) માટે આ ભાવો પુદ્ગલ જ હો, આત્મા ન હો; કારણ કે આત્મા તો વિજ્ઞાનઘન છે, જ્ઞાનનો પુંજ છે તેથી આ વર્ણાદિકભાવોથી અન્ય જ છે.... આત્મા વિજ્ઞાનઘન ! ભગવાન તો વિજ્ઞાનઘન છે, દેખો ! અભેદ લીધો એકલો વિજ્ઞાનઘન છે, જ્ઞાનનો પુંજ છે. એકલો જ્ઞાનનો પુંજ છે. આહા ! જ્ઞાનનો પુંજ છે. એને આત્મા કહે છે. તો ભેદેય નીકળી ગયા ને ! રંગ, રાગ તો નીકળી ગયા પણ ભેદેય નીકળી ગયા, સઃ વિજ્ઞાનઘન-સઃ એટલે તે, આત્મા તો વિજ્ઞાનઘન છે. મહા આત્મા – મહાત્મા ! ત્યારે તે આત્મા કોણ છે ? બધા, આત્મા આ (એમ) નહીં. ભેદ, રંગ, રાગ આદિ છે તો એ આત્મા છે શું ? સઃવિજ્ઞાનઘન- એ તો વિજ્ઞાનઘન છે. ન આત્મા પુદ્ગલદ્રવ્ય-અવસ્તુ ન આત્મા, બધા ભેદ આવી ગયા.

તો સઃઆત્મા વિજ્ઞાનઘન, પ્રભુ ભગવાન આત્મા તો વિજ્ઞાનઘન છે ને ! રાગ તો નહીં, રંગ તો નહીં, પણ ભેદેય નહીં, એ તો વિજ્ઞાનઘન છે ને ! (અભેદને) અહીં તો આત્મા કહે છે. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ? જે દૃષ્ટિનો વિષય વિજ્ઞાનઘન છે તેને આત્મા કહે છે.

એટલા માટે અન્ય, વર્ણાદિક ભાવોથી અન્ય જ છે. છે ને ? સઃવિજ્ઞાનઘન તત્ અન્યઃ – તેનાથી બીજું-બીજી ચીજો બધી અન્ય (જુદી) છે.

વર્ણાદિક ભાવોથી અન્ય જ છે, ભેદ આદિથી અન્ય જ છે, રાગથી અન્ય જ છે. વર્ણાદિકભાવોથી અન્ય જ છે, એ અન્ય જ છે પાછું. સમજાણું ?

‘પરમાત્મ પ્રકાશ’માં કહે છે— ‘ધર્મીજીવ સૂક્ષ્મ વાત કરે, એ પાગલને પાગલ જેવું લાગે.’ એવો પાઠ છે. પાગલ જીવોને પાગલ જેવું લાગે ! આ તે શું કહે છે આ ? સમજાય છે કાંઈ ? ‘પરમાત્મ પ્રકાશ’માં છે કે, જ્યારે (ધર્મીજીવ) સૂક્ષ્મ વાત કરે અને સત્ય (વાત) કરે ત્યારે સાંભળનારને પાગલાઈ છે (એટલે) એને પાગલપણું લાગે. ‘માળા આ શું પાગલ જેવી વાતું કરે છે ! ?’ સમજાય છે ?

(સમયસાર દોહન – પૂ. ગુરુદેવશ્રીના નાઈરોબીના પ્રવચન પાના નં. ૧૦૯)

ગાથા - ૬૭

શેષમન્યદ્વચવહારમાત્રમ્-

પજ્જતાપજ્જતા જે સુહુમા બાદરા ય જે ચૈવ ।

દેહસ્સ જીવસણ્ણા સુત્તે વવહારદો ઉત્તા ॥૬૭॥

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તા યે સૂક્ષ્મા બાદરાશ્ચ યે ચૈવ ।

દેહસ્ય જીવસંજ્ઞાઃ સૂત્રે વ્યવહારતઃ ઉક્તાઃ ॥૬૭॥

યત્કિલ બાદરસૂક્ષ્મૈકેન્દ્રિયદ્વિત્રિચતુઃપચ્ચેન્દ્રિયપર્યાપ્તાપર્યાપ્તા ઇતિ શરીરસ્ય સંજ્ઞાઃ સૂત્રે જીવસંજ્ઞાત્વેનોક્તાઃ અપ્રયોજનાર્થઃ પરપ્રસિદ્ધ્યા ઘૃતઘટવદ્વચવહારઃ । યથા હિ કસ્યચિદાજન્મપ્રસિદ્ધૈકઘૃતકુમ્ભસ્ય તદિતરકુમ્ભનમિજ્ઞસ્ય પ્રબોધનાય યોડયં ઘૃતકુમ્ભઃ સ મૃષ્ણમયો, ન ઘૃતમય ઇતિ તત્પ્રસિદ્ધ્યા કુમ્ભે ઘૃતકુમ્ભવ્યવહારઃ, તથાસ્યાજ્ઞાનિનો લોકસ્યાસંસારપ્રસિદ્ધ્યાશુદ્ધજીવસ્ય શુદ્ધજીવાનભિજ્ઞસ્ય પ્રબોધનાય યોડયં વર્ણાદિમાનુ જીવઃ સ જ્ઞાનમયો, ન વર્ણાદિમય ઇતિ તત્પ્રસિદ્ધ્યા જીવે વર્ણાદિમદ્વચવહારઃ ।

હવે, આ જ્ઞાનઘન આત્મા સિવાય જે કાંઈ છે તેને જીવ કહેવું તે સર્વ વ્યવહારમાત્ર છે એમ કહે છે:-

પર્યાપ્ત આણપર્યાપ્ત, જે સૂક્ષ્મ અને બાદર બધી

કહી જીવસંજ્ઞા દેહને તે સૂત્રમાં વ્યવહારથી ૬૭.

ગાથાર્થઃ- [યે] જે [પર્યાપ્તાપર્યાપ્તાઃ] પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત [સૂક્ષ્માઃ બાદરાઃ ચ] સૂક્ષ્મ અને બાદર આદિ [યે ચ એવ] જેટલી [દેહસ્ય] દેહને [જીવસંજ્ઞાઃ] જીવસંજ્ઞા કહી છે તે બધી [સૂત્રે] સૂત્રમાં [વ્યવહારતઃ] વ્યવહારથી [ઉક્તાઃ] કહી છે.

ટીકા:- બાદર, સૂક્ષ્મ, એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત-એ દેહની સંજ્ઞાઓને (નામોને) સૂત્રમાં જીવસંજ્ઞાપણે કહી છે, તે, પરની પ્રસિદ્ધિને લીધે, ‘ઘીના ઘડા’ની જેમ વ્યવહાર છે-કે જે વ્યવહાર અપ્રયોજનાર્થ છે (અર્થાત્ તેમાં પ્રયોજનભૂત વસ્તુ નથી). તે વાતને સ્પષ્ટ કહે છે:-

જેમ કોઈ પુરુષને જન્મથી માંડીને માત્ર ‘ઘીનો ઘડો’ જ પ્રસિદ્ધ (જાણીતો) હોય, તે સિવાયના બીજા ઘડાને તે જાણીતો ન હોય, તેને સમજાવવા “જે આ ‘ઘીનો ઘડો’ છે તે માટીમય છે, ઘીમય નથી” એમ (સમજાવનાર વડે) ઘડામાં ‘ઘીના ઘડા’ નો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે, કારણ કે પેલા પુરુષને ‘ઘીનો ઘડો’ જ પ્રસિદ્ધ (જાણીતો) છે; તેવી રીતે આ અજ્ઞાની લોકને અનાદિ સંસારથી માંડીને ‘અશુદ્ધ જીવ’ જ પ્રસિદ્ધ છે, શુદ્ધ જીવને તે જાણીતો નથી, તેને સમજાવવા (-શુદ્ધ જીવનું જ્ઞાન કરાવવા) “જે આ

‘વર્ણાદિમાન (વર્ણાદિવાળો) જીવ’ છે તે જ્ઞાનમય છે, વર્ણાદિમય નથી” એમ (સૂત્ર વિષે) જીવમાં વર્ણાદિમાનપણાનો વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે, કારણ કે તે અજ્ઞાની લોકને ‘વર્ણાદિમાન જીવ’ જ પ્રસિદ્ધ છે.

ગાથા - ૬૭ ઉપર પ્રવચન

હવે, આ જ્ઞાનઘન આત્મા સિવાય જે કંઈ છે તેને જીવ કહેવું તે સર્વ વ્યવહારમાત્ર છે એમ કહે છે. :-

પજ્જત્તાપજ્જત્તા જે સુહુમા બાદરા ય જે ચેવ ।
 દેહસ્સ જીવસણ્ણા સુત્તે વવહારદો ઉત્તા ।।૬૭।।

પર્યાપ્ત અણપર્યાપ્ત, જે સૂક્ષ્મ અને બાદર બધી
 કહી જીવસંજ્ઞા દેહને તે સૂત્રમાં વ્યવહારથી

(ઓહોહો !) શાસ્ત્રમાં તો આ કહ્યું !

ટીકા:- બાદર જીવ, સૂક્ષ્મ જીવ, એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, ત્રણઈન્દ્રિય, ચોઈન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત એ શરીરની સંજ્ઞાઓને-એ તો શરીરના નામ છે. એ આત્માના નહીં. એ શરીરની સંજ્ઞાઓને સૂત્રમાં જીવસંજ્ઞારૂપથી કહ્યું છે. આહાહા ! શું કહ્યું ? (ફરમાવો !) કે બાદર, સૂક્ષ્મ, એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, ત્રિઈન્દ્રિય, ચતુરઈન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, જે એ કહ્યું એ તો શરીરની સંજ્ઞાઓને સૂત્રમાં કહ્યું, જીવસંજ્ઞારૂપથી -શરીરના નામથી જીવને નામ કહ્યા તે પરની પ્રસિદ્ધિને લીધે-કારણે, કયું કારણ કહ્યું ? કે એ પ્રસિદ્ધિ છે એકેન્દ્રિય (જીવ), બેઈન્દ્રિય (જીવ), બાદર (જીવ) પર્યાપ્ત (જીવ) એ ‘ઘીના ઘડા’ની જેમ વ્યવહાર છે. જેમ ઘીનો ઘડો પ્રસિદ્ધ છે, ઘી પ્રસિદ્ધ નથી, (એમ) ‘ઘીના ઘડા’ ની જેમ વ્યવહાર છે. કે જે વ્યવહાર અપ્રયોજનાર્થ છે. પ્રયોજનાર્થ નહીં. જાણવા માટે પણ એમાં પ્રયોજન કંઈ પણ છે નહીં.

‘ઘીનોઘડો’ કેમ ? ઘીનો ઘડો પ્રસિદ્ધ છે, ઘી પ્રસિદ્ધ છે ? ખબર નથી. ઘીનો ઘડો (એની ખબર છે) એવી રીતે શરીરનું નામ જીવના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. એ માટે કહ્યું, વસ્તુ એવી નથી ! હજી તો એક જીવને કેવો કહેવો છે એની અહીંયા પહેલાં તત્ત્વની વાત છે. ઘીના ઘડાની જેમ કે જે વ્યવહાર અપ્રયોજનાર્થ એનાથી પ્રયોજન વસ્તુ (સમજાતી) નથી.

એ જ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે, એમ કેમ કહ્યું ? જીવના નામને શરીરના નામથી કેમ કહ્યા ? પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત (આદિ તો) એ શરીરની સંજ્ઞા (નામ) છે, એને જીવના નામથી કેમ કહ્યા ? કે જગત એને પ્રસિદ્ધ (પણ જ) એને જુએ છે. એને દેખે છે એટલા માટે કહ્યું ? જગત ‘ઘીના ઘડા’ ને દેખે છે, ઘી (એમાં ભિન્ન છે) એમ દેખતા નથી. (જુઓને લોકો કહે છે ને !) પાણીનો ઘડો, ઘીનો ઘડો, દૂધનો ઘડો- એ પ્રસિદ્ધ છે ને અજ્ઞાનીઓને ! એવી રીતે (લોકો માને છે) બાદર જીવ, પર્યાપ્ત જીવ, (એકેન્દ્રિયજીવ આદિ) એ પ્રસિદ્ધ છે. બહારમાં એ પ્રસિદ્ધ છે એમ કે એ ચીજ પ્રસિદ્ધ છે એમ કે એ ચીજ પ્રસિદ્ધ થઈ.

જેમ કોઈ પુરુષને જન્મથી માંડીને માત્ર ‘ઘીનો ઘડો’ જ પ્રસિદ્ધ (જાણીતો) હોય, તે

સિવાયના બીજા ઘડાને તે જાણતો ન હોય- જેમ કોઈ પુરુષને જન્મથી લઈને, હવે દૈષ્ટાંત છે છે, કોઈ પુરુષને જન્મથી માંડીને 'ઘીનો ઘડો' જ એને ખ્યાલમાં છે - પ્રસિદ્ધ (જાણીતો) છે.

દેખો ! કોઈ પુરુષને જન્મથી લઈને માત્ર 'ઘીનો ઘડો' - ઘીનો ઘડો જ પ્રસિદ્ધ છે જેમ ઘીનો ઘડો પ્રસિદ્ધ છે એ અનેરા ઘડાને જાણતો નથી ને ઘીને જાણતો નથી. એનાં સિવાય બીજા ઘડાને જાણતો નથી- (આહા !) એનાં સિવાય તે બીજા ઘડાને નથી જાણતો, એ 'ઘીના ઘડા' સિવાય બીજા ઘડાને જાણતો જ નથી- ઘીનો ઘડો, ઘીનો ઘડો એમ કહે એને સમજાવવા માટે જો આ ઘીનો ઘડો (કહેવાય છે) એ ઘડો માટીનો છે. શું કહ્યું જોયું ? બીજા ઘડાને જે જાણતો જ નથી, ઘીનો ઘડો જ એને (જાણીતો) છે. પાણીનો ઘડો, દૂધનો ઘડો એ કાંઈ જાણતો નથી, જાણે છે માત્ર ઘીના ઘડાને, એને સમજાવવા માટે (કહે છે કે) આ ઘીનો ઘડો છે. પાછી ભાષા શું છે કે ઘીનો ઘડો છે તે માટીમય છે. ઓલી પ્રસિદ્ધિને કારણે એવું કહ્યું પહેલા કે ઘીનો ઘડો (કારણકે) એને ઘીનો ઘડો પ્રસિદ્ધ (જાણીતો) છે. જન્મથી માંડીને એ જ જાણીતો છે તો એને શબ્દથી કહ્યું કે આ ઘીનો ઘડો છે તે માટીમય છે. બીજા ઘડાને તો એ જાણતો નથી, બીજા ઘડા (જેવા કે) ઘીનો ઘડો, પાણીનો ઘડો એને તે જાણતો નથી, એક જ (ઘીનો ઘડો) દેખે છે. પણ એને કહ્યું ઘીનો ઘડો છે તે માટીનો છે ઘડો માટીનો છે, એ ઘડો ધીમય (ઘીનો) નથી. ઘીનો ઘડો એ માટીમય છે, ધીમય (ઘીનો) નથી. ઘડો ઘીનો નહીં માટીમય છે. સમજાવવા માટે આ રીતે કહ્યું છે.

આ પ્રકારે સમજાવવાવાળા દ્વારા, ઘડામાં ઘીનો ઘડાનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. જોયું ? ઘડામાં, 'ઘીનો ઘડો' વ્યવહાર કરવામાં આવે છે- ઘડામાં 'ઘીના ઘડા' નો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે, કારણકે પેલા પુરુષને 'ઘીનો ઘડો' જ પ્રસિદ્ધ છે. પહેલાં વાત લીધીને જન્મથી લઈને માત્ર 'ઘીનો ઘડો' જ પ્રસિદ્ધ છે. આહાહા !

એવી રીતે આ અજ્ઞાની લોકોને અનાદિ સંસારથી લઈને અશુદ્ધ જીવ જ પ્રસિદ્ધ છે. બાદર, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત (આદિ પ્રકારે) જીવ છે એ રીતે જ જાણીતા છે (જીવ) અનાદિથી, એની દૈષ્ટિ ત્યાં છે ને ! અશુદ્ધ જીવ (જ) પ્રસિદ્ધ છે. શુદ્ધજીવને તો એ જાણતા નથી. (ઘડામાં રહેલ) ઘીને એ જાણતો નથી. ઘીનો ઘડો, ઘડો તો માટીનો છે (પરંતુ) એને (ઘીને) એ જાણતો નથી. (એ તો બોલ્યા કરે છે) ઘીનો ઘડો, ઘીનો ઘડો, ઘીનો ઘડો ત્યારે એને સમજાવવા એમ કહ્યું કે ઘડો માટીમય છે. એમ એ ઘીનો ઘડો (જન્મથી માંડીને) પ્રસિદ્ધ (જાણીતો) છે એ પ્રકારે અજ્ઞાની લોકોને અશુદ્ધ જીવ જ પ્રસિદ્ધ છે. શુદ્ધજીવને એ જાણતા નથી. એને સમજાવવા માટે શુદ્ધજીવનું જ્ઞાન કરાવવા માટે, આ વર્ણાદિમાન જીવ છે એ જ્ઞાનમય છે. વર્ણાદિમાન જીવ છે એમ કહીને (કહ્યું કે) જીવ તો જ્ઞાનમય છે. વર્ણાદિમાન (જીવને કહ્યો) જેમ ઘીનો ઘડો એને પ્રસિદ્ધ છે (એમ વર્ણાદિવાળો જીવ) અજ્ઞાનીઓને પ્રસિદ્ધ છે. તો એને કહ્યું કે વર્ણાદિમાન જીવ છે એ જ્ઞાનમય છે.

લ્યો ! આ તો ગૌતમે કહ્યું ભાઈ એય ચેતનજી ? ગૌતમે કહ્યું ઓલામાં ધવલમાં (આવે છે ને) માટે સમજાવવા કહ્યું છે, વ્યવહારથી-વ્યવહારથી કહ્યું છે. ત્યાં કહે જોયું ? વ્યવહારથી પણ લાભ થાય છે. શું થાય ? જગતના -સ્વચ્છંદના પાર ન મળે ! શુદ્ધજીવને જે જાણતા નથી એને સમજાવવા માટે-શુદ્ધજીવનું જ્ઞાન કરાવવા માટે (કીધું કે) એ વર્ણાદિમાન જીવ છે તે તો

જ્ઞાનમય છે. 'વર્ણાદિમાન જીવ' તે જ્ઞાનમય છે. એ વ્યવહાર બતાવ્યો, વર્ણાદિમય નહીં એ જ્ઞાનમય ભગવાન છે. ભેદ નહીં, રાગનહીં, રંગ નહીં- આ પ્રકારે જીવમાં વર્ણાદિનો વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે- વર્ણાદિમાન એ તો વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે. કેમ કે અજ્ઞાની લોકોને વર્ણાદિમાન જીવ જ પ્રસિદ્ધ છે. આ કારણે એ પ્રસિદ્ધ છે. માટે વર્ણાદિમાન કહીને એ જ્ઞાનમય છે એમ વ્યવહાર કહેવામાં આવ્યો. વ્યવહાર કહ્યો માટે એ સત્ય છે ને એથી લાભ છે એવું નથી. પણ જ્ઞાન થાય છે ને, જ્ઞાન થાય છે એ સમજાવવું છે- એ વર્ણાદિમાન નહીં, જ્ઞાનમય છે એ (આત્મા-જીવ), વ્યવહારથી જ્ઞાન થયું પણ વ્યવહાર આદરણીય અને અનુસરવા લાયક છે, એવું નથી. વિશેષ કહેશે. (શ્રોતા:- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ)